

10. Способностите на личността и учебната дейност

В общата психология понятието способност се дефинира като психично качество или свойство на личността, което изразява определена степен на успех в овладяването и осъществяването на определена дейност.

Разбирано като степен на успех, понятието способност изразява една от най-деликатните области от психичната активност на човека – неговите възможности да овладява и да осъществява една дейност.

В психологията са известни различни подходи към проблема за способностите. Един от подходите е известен като: биологизаторски подход – от позицията на този подход способностите на индивида се разглеждат като биологично (наследствено) детерминирани качества на индивида; способностите, според този подход се наследяват от индивида така както се унаследяват цвета на кожата, очите, формата на лицето, конструкцията на тялото и т.н. Тази теория е крайно несъстоятелна, защото свежда психичните функции, в това число и висшите психични функции до най-елементарни биологично зададени функции на организма. И за това в границите на този подход не се прави разграничаване между човека и висшите животни.

Вторият подход е известен като социологизаторски – това означава, че способностите се разглеждат като пряк продукт на социалната среда изцяло, а социалната среда има точни измерения – тя е зададена, предопределена, неизменена. Всеки индивид отразява, показва онези способности които му осигурява неговата социална среда, от която той произлиза. Ето тази, именно, обреченост на човека от социалната си среда от която произлиза е главният недостатък на този подход.

Теория за двата фактора – това е своеобразен опит за примиряване на двата противоположни подхода – тоест, способностите са продукт едновременно на двата фактора – биологическата наследственост и на социалната среда. Индивида се ражда със своите способности, но вече сред социалната среда ги шлифова, развива, усъвършенства, стига да попадне в благоприятна социална среда.

Всъщност психологическият анализ на същността и на произхода на способностите в съвременната психология се основава на теорията на културно-историческото психологическо развитие на човека и на теорията на дейността.

Познавателната активност на човека е свързана непосредствено, с овладяването (опознаването) на заобикалящите го явления, ситуации, процеси. В хода на осъществяването на познавателната дейност човекът постига и определена степен на успех в този процес. Тъкмо степента на успеха, с който човека успява да овладее, а в последствие и да осъществява дадена дейност психологически се означава с понятието способност. Като психологически феномен способността е качество или свойство на личността, което се формира като психична функция, както елементарна, така и висша у всеки човек. Развитието на елементарните психически функции е едно от психологическите условия за достигане на определен успех в познавателната активност на човека. Но типичния за човека успех се свързва със способностите на висшите психични функции. Това е успеха в овладяването на продуктите на обществено-историческата дейност на науката, изкуството, техниката, спорта, културата като цяло.

В учебната дейност способностите се свързват главно с успеха в овладяването на научните знания, научните понятия и категории в различни области – математика, физика, литература, история, техника и т.н. За това в учебната дейност изпъкват като водещи интелектуалните способности, изобразителните способности, техническите способности и т.н.

Ново значение в учебната дейност имат безспорно интелектуалните способности. Те представляват степен на успех на отделния индивид в овладяването и в практическото осъществяване на научните знания, понятия и категории. В контекста на теориите за културно-историческото психологическо развитие на човека и за дейността, способностите са психични образувания, които се формират като резултат от овладяването на определена дейност и изразяват непосредствено степента на овладяване на дейността. Способностите не са биологични или наследствено зададени, те се развиват на основата на биологично зададени възможности на индивида, но са резултата от овладяването на дадена дейност.

В психичното развитие на човека се включват два основни вида способности: общи и специални.

Общите способности са степен на успех от овладяването и осъществяването на определена обществена дейност. Най-дълбоката основа на общите способности са параметрите или характеристиките на човешкия вид, а това са: изправена походка, членоразделна реч, продуктивна дейност, овладяване и предаване на обществен опит и разпределение на функциите от единната структура на дейността.

Главното в психологическата характеристика на общите способности е в това, че възможностите за тях произлизат от присъщите на човека видове характеристика, но предполагат овладяване на общите дейности, типични само за човека, а степента на успех в овладяването на общите дейности има конкретни обществено-исторически измерения за всеки човешки индивид. Всеки човек, независимо от света на кожата, от антропологичните му характеристики, независимо от географските ширини на които живее, може да развива общите способности и да развива степента на успех на овладяване на общите дейности.

В психологическото развитие на човека имат място и специалните способности. По дефиниция специалните способности представляват степен на успех на овладяване и осъществяване от човешкия индивид на специални дейности. Те се определят физиологично от специфични характеристики и възможности на отделните анализатори на човешкия индивид, заедно с общата за всички хора структура на отделните анализатори. В някои индивиди анализаторите показват и специфични възможности, което им осигурява по-висока степен на успех в овладяването на дадена дейност. Такива специфични особености в структурата на анализаторите се наричат анатомо-физиологически предпоставки или дарби. Установено е че някои индивиди (деца) от най-ранна възраст показват висока степен на успех във възпроизвеждането на звуковете и техните съчетания. Това свидетелства за наличие на анатомо-физиологически предпоставки на техния слухов анализатор. Това вече е една генетично зададена предпоставка за такива деца да овладяват такава специална дейност, каквато е музикалната. Всъщност дарбите или анатомо-физиологическите предпоставки са обективни благоприятни условия за бъдещото овладяване или осъществяване на специални дейности, а на тази основа и развитие на специалните възможности: музикални, изобразителни, двигателни, речеви, ораторски.

Общите и специални способности се формират във всяка дейност. Но учебната дейност има особени възможности, в това отношение както за общите така и за специалните способности. Всъщност главното предимство на учебната дейност е в това, че тя предоставя възможност за овладяване на специални дейности още от най-ранна възраст. Главното условие в това отношение е овладяване на специални оръдия, знаци, овладяване на адекватни общи и специални действия и формирането на висши психични функции.

Психологическото развитие на децата още от най-ранна възраст върви по посока на формирането на общи и специални способности. За специалните способности е необходима възможно най-ранна диагностика. Универсалното условие в този процес е овладяването на езика и на социалното общуване с други хора. Въвеждането на децата при тези условия в общите и специални дейности и предоставянето на възможно най-благоприятни условия за това осигурява развитието и формирането на способностите като висши психични функции на личността.

Общите и специалните способности има три форми на изява: склонност, талант, гениалност.

Склонността е степен на изява на успех в овладяването на определена обща или специална способност, която изразява видимо предпочитанията на човека към една или друга обща или специална дейност. За учебната дейност е особено важно да се създават благоприятни условия за изява на склонността към различни явления и предмети, ситуации и действия.

Талантът е много висока степен на успех в овладяването и в осъществяването на една обща или специална дейност. Постигането на равнище на талант в развитието на способности предполага възможно най-ранна диагностика на способностите или на дарбите и създаването на възможно най-благоприятни условия за въвеждане и ориентиране в дадената дейност, за системно последователно и най-търпеливо овладяване на дадена дейност.

Най-висока степен на изява на общите и специалните способности е гениалността. Тя представлява изключително висока степен на успех в овладяването на няколко дейности едновременно и в създаването на продукти от общите и специални способности, които се вглеждат в бъдещото развитие на обществото, в бъдещите измерения на обществената дейност на човечеството.